

ПОГЛЯД НА УКРАЇНУ ЗСЕРЕДИНИ ТА ЗЗОВНІ

Юрій Посудін

Національний університет біоресурсів і природокористування України,

Київ

posudin@nauu.kiev.ua

Автор розглядає основні події в Україні за роки незалежності, висловлює свої власні погляди та прагне зрозуміти, в чому причина основних проблем, які охоплюють українське суспільство.

Міжнародне положення. Отримання незалежності сприяло тому, що Україна стала відігравати активну роль у глобальних геополітичних структурах. Світове суспільство з готовністю та порозумінням зустріло нову незалежну державу. На даний час 154 країни визнали незалежність України, а 140 країн установили дипломатичні стосунки.

Україна є фундаментом стабільності в Центрально-східній Європі. Геополітичне значення України визначається її розташуванням, розмірами (вона займає друге місце в Європі по території та п'яте – по кількості населення [1]) та економічним потенціалом. Фактично, Україна зв'язує Західну та Східну Європу. Але незалежність України гальмує прагнення Росії поширювати свій вплив на захід. Відомий американський політолог Збігнев Бжезинський упевнений, що сильна Україна допоможе демократизувати Росію: якщо Україна процвітатиме, тоді збільшиться ймовірність того, що Росія в перспективі стане пост-імперіалістичною демократичною державою [2].

Україна розглядає Євро-Атлантичну інтеграцію як один з пріоритетних напрямів міжнародної політики, але в той же час балансує між Європою та США з одного боку, та Росією – з другого. Втім, взаємини з Росією ускладнюються енергетичною залежністю та фінансовими заборгованостями України.

Україна має дружні стосунки із західними сусідами, такими як Польща; вона є членом ГУАМа (Грузія-Узбекистан-Азербайджан-Молдова), у склад якого входять пост-радянські країни, орієнтовані на Захід.

Корупція. Суттєвою проблемою українського суспільства є корупція. Спроби ефективно боротися з цим злом стикаються з поширеною толерантністю чиновників та відповідальних осіб. Індекс Корупції (Corruption Perceptions Index, CPI) 2009 року свідчить, що рейтинг України становить 2,2 пункти з 10; в цілому країна посідає 146 місце з 180 країн [3]. Тобто можна казати про тотальну корумпованість державної влади всіх рівнів при одночасному схваленні корупції населенням держави.

Жахливо, що корупцією пронизана система освіти. Поширення корупційного досвіду у сфері освіти призводить до перенесення цієї ганебної практики на всі рівні суспільного життя саме молодими випускниками навчальних закладів. Американський викладач Рей М. Джонс ділиться своїми враженнями щодо приймання іспиту в українському університеті. Він повідомляє, що лише два гарних студенти одержали 87 та 85 балів із можливих 100. Метою решти студентів було не скласти іспит, а одержати питання, спільними зусиллями знайти відповіді, а потім використати своє право перескладати іспит ще двічі» [4].

Результати опитування українських громадян показали, що «найбільш корумповані чиновники знаходяться у Верховній Раді та Кабінеті Міністрів, але дуже висока корумпованість властива й іншим рівням влади». На думку опитаних, у державному секторі найвищий рівень корупції спостерігається в таких інституціях: ДАІ, міліція, медичні заклади, суди, університети, прокуратура, митна та податкова служби»[5].

Інтерв'ю з канадським громадянином (Dewey Thiele), який провів декілька років в Харкові, показало, що найбільш вразливими для нього моментами українського життя були (крім мови, клімату та їжі) корупція,

відсутність сервісу, подвійність стандартів по відношенню до іноземців, проблеми з транспортом. В той же час, йому подобалися українські молоді люди, їх відкритість, надія у майбутнє та наявність нових ідей [6].

Статус без'ядерної держави. Після розвалу Радянського Союзу Україна успадкувала достатньо могутній ядерний потенціал у вигляді 176 міжконтинентальних ракет СС-19 та СС-24 з 1240 боєголовками та 44 стратегічних бомбардувальника. Перші кроки незалежної держави були відмічені декларацією щодо статусу без'ядерної держави. У Декларації про державний суверенітет України 1990 р. було проголошено, що Україна має намір дотримуватися трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерну зброю [7]. Після приєднання США до двосторонніх українсько-російських переговорів, 14 січня 1994 р. було підписано тристоронню заяву, згідно з якою Україна взяла на себе зобов'язання впродовж 7-ми років вивести зі своєї території ядерні боєголовки [8].

Експорт зброї. Україна є експортером військової техніки та озброєння та знаходиться на десятому місці в списку головних постачальників зброї, складеного конгресом. Так, за даними Конгресу США протягом 2000-2007 рр. Україна продала за кордон зброї на 5,5 млрд доларів. Традиційні покупці вітчизняної військової техніки - Росія (20% поставок), Грузія, Китай, Пакистан, М'янма, Алжир, Азербайджан. Найбільший попит мають на світовому ринку українські ракети, газові турбіни для військових кораблів, військові автомобілі, легка бронетехніка [9]. Отже продаж військової техніки та озброєння Україною знаходиться під пильною увагою міжнародних кіл. Варто згадати продаж «Кольчуги» Іраку [10], захват української зброї на судні «Фаїна» [11].

Стан армії. В той же час, українська армія потребує модернізації та підготовки кваліфікованих військових кадрів. Інциденти з ракетним обстрілом житлового будинку у м. Бровари (2000 р.) [12], з російським літаком Ту-154, який було збито українською ракетою над Чорним морем у

2001 р. [12], вибухи в містах Новобогданівка [13], Артемівськ [14] та Лозова [15], трагедія на авіабазі Скнилів у 2002 р. [16] – все це свідчить про негаразди в лавах української армії.

Гострими для України є дві ситуації – приєднання до НАТО [17] і виконання Угоди між Україною та Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Росії на території України від 28 травня 1997 року [18]. Серед громадян України в цілому більше противників (40 %) ніж прихильників (17 %) її негайного вступу до НАТО. Негативне ставлення до НАТО формується переважно під впливом сучасних факторів міжнародної політики, а не „радянських стереотипів” про так званий „агресивний військово-політичний блок”.

Щодо ставлення до Чорноморського флоту, то слід зазначити, що Росія платить Україні 98 мільйонів доларів щорічно за аренду севастопольської бази. У 2010 р. Президенти України і Росії Віктор Янукович і Дмитро Медведев підписали міждержавну угоду про продовження на 25 років терміну перебування Чорноморського флоту Росії на території України. Угода також передбачає право пролонгації цього терміну ще на 5 років за згодою сторін. В обмін на це, згідно з угодами, Україна отримує знижку на ціну на газ [19] .

Але доцільність перебування російського флоту у Севастополі перш за все політична. Її треба розглядати як можливість впливати на зовнішню та внутрішню політику України, Грузії тощо. Навряд чи можна говорити про геополітичну роль російського флоту, закритого у басейні Чорного моря. Варто згадати історію поразки англо-французського флоту, яким керував тогочасний перший лорд адміралтейства Великобританії Уїнстон Черчилль, в Дарданеллах під час першої світової війни. Після невдалої спроби захопити Дарданелли, Черчилль залишив адміралтейство та став командиром батальйону. Крім того, особливої надії щодо оновлення застарілого парку Чорноморського флоту немає.

Відкритість. Більшість військових та інших інцидентів так чи інакше пов'язані зі спробами офіційних кіл приховати істинну ситуацію. Після вибухів на військових складах, міністр оборони України О. Кузьмук спочатку погодився дати інтерв'ю, але потім відмовився надати інформацію щодо обліку та інвентаризації військової зброї. Він також заперечував влучення української ракети у російський літак. Польський режисер Кшиштоф Зануссі стверджує таке: «В Японії, скажімо, де я часто буваю, якщо людина збрехала, то вона просто безслідно зникає з поля зору, оскільки втрачає гідність, а з нею і честь. Та й на Заході, якщо люди брешуть, то потім потребують допомоги психотерапевта, бо просто не можуть з цим жити далі. А на нашому з вами географічному просторі зазвичай виходить так, що людина часто сама вірить у свій обман»[20]. Яскравим підтвердженням цієї тези є епізод з японським парламентарієм Масатосі Вакабаясі, який вимушений подати у відставку, оскільки був спійманий на тому, що натискував на кнопку голосування замість свого колеги, який був відсутній. Японські вимоги громадської моралі та поведінки варті подиву. У нашому Парламенті все навпаки – ніхто не заборонить голосувати «за того хлопця» і ніхто не піде у відставку.

Економіка України в умовах незалежності. Україна багата на природні ресурси, сільськогосподарські та лісові угіддя, агропродукти. Вона є одним з найбільших виробників сталі. В країні є високорозвинені технології, серед яких електроніка, військова техніка, космічне обладнання. Україна поступово переборює наслідки економічної кризи та спаду, у якому вона перебувала з перших днів отримання незалежності у 1991 році. Однак, у цілому, економіка України залишається у важкому стані. Україна займає одне з перших місць у Східній Європі за швидкістю інфляції, яка становила 15,9 % у 2009 році та 9,2 % у 2010 році [21]. Кількість безробітних досягло 8,4 % у 2010 році, через що Україна посіла 98 місце серед 200 країн. За даними Державного центру безробіття кількість безробітних в Україні збільшилася від 3 % у 2008 році до 9 % у

2009 році [23]. Тридцять п'ять відсотків українців жили за межею бідності у 2009 році [22].

Мистецтво. Прагнення представників шоу-бізнесу заробити будь-якою ціною призвело до того, що, за висловленням Миколи Мозгового [24] “все що ми маємо, – це «фанерне» мистецтво, що прогресує... Було б добре розставити все на свої місця та один раз влаштувати в «Україні» професійне прослуховування наших «неперевершених зірок». Нехай покажуть, чи можуть співати наживо, у супроводі естрадного оркестра...». А поки нам залишається слухати безголосого «співаючого ректора» М.Поплавського, який заповнив декілька телевізійних програм та радіо, або випускників чисельних «фабрик зірок», які добре навчилися виляти стегнами, але не співати.

Культура та освіта. Цікаво ознайомитися з враженнями іноземних туристів відносно українців [25]. Є думки, що: «політики говорять багато, але мало чого роблять для людей», «українці надзвичайно чесні люди, але у них замало грошей», «їжа смачна та ароматна; якщо покуштувати український помідор, то ніколи не візьмешся за американський», «сало та соняшникове насіння є об'єктами особливої гордості», «українці рідко їдять у ресторанах, віддають перевагу домашнім стравам», «жінки розглядаються як власність чоловіків», «українці зовнішньо виглядають грубими, але насправді вони надзвичайно дружелюбні», «чоловіки прагнуть випити», «скрізь багато привабливих дівчат».

Виховання та розвиток українця починається з дошкільних та шкільних закладів. Але держава не планує великі субсидії на виховання та освіту. Чого можна вимагати від випускника педагогічного навчального закладу, який вирішив почати свою кар'єру у селі, якщо йому треба думати про житло, побутове забезпечення, їжу тощо? Отже, коли випускник середньої школи виходить у велике життя, він не знає, що не можна їсти насіння та шпурляти лущиння на тротуар, пити пиво з горла, матюкатися,

голосно повідомляти про своє особисте життя у громадському транспорті по мобільному телефону.

На мій погляд, немає ще такої галузі в українському суспільстві, яка б зазнала стільки реформ, як освіта. Скільки пам'ятаю себе, кожний рік відзначався усілякими змінами, які стосувалися кількості років навчання, пільг після закінчення школи, умов здачі вступних іспитів. Так, наприклад, я здавав у 1964 році (хрущовські часи) вступний іспит з хімії, хоча на радіофізичному факультеті КДУ хімію взагалі ніколи не викладали. А коли поступав мій син, то віталосся подання (абітурієнтом!) заявки на винахід. Зараз триває метушня з Болонським процесом. Внаслідок прагнення іти услід університетській хартії, прийнятій в Болоньї, ми вимушені приймати іспити у студентів за допомогою тестів, кожний з яких містить 30 питань. Відповідь треба шукати у вигляді формули або короткого речення. Тобто, йдеться не про співбесіду зі студентами, а про їх натаскування. Колись я відвідував м. Бережани Тернопільської області, зокрема музей місцевої гімназії, де побачив атестат випускника: учні вчили фізику, біологію, хімію та шість (!) мов. Саме випускники цієї гімназії поповнили лави української діаспори за кордоном. Кому заважала класична освіта? Я вже 30 років викладаю у навчальному закладі, але не пам'ятаю випадку, щоб проректор з навчальної роботи запропонував для нашої кафедри або прилад, або лабораторне обладнання, призначені для навчального процесу. Зате невичерпаним потоком йдуть циркуляри та накази щодо розробки навчально-методичних комплексів, робочих та типових програм, причому у паперовому та електронному варіантах. Я нічого такого не бачив за кордоном. В американських та японських університетах мені пощастило зустріти сучасні прилади (хроматографи, мас-спектрометри, електронні мікроскопи) вартістю 100-150 тисяч доларів, призначених для навчального процесу. Причому не в поодинокому екземплярі. Недивно, що саме університети в цих країнах відіграють домінуючу роль у розробці космічних, нанотехнологічних та інших передових програм.

Демократія. За визначенням *демократія* – це політична система, завдяки якій народ є єдино легитимним джерелом влади [26]. Причому, народ бере участь у правлінні державою шляхом референдумів або виборів своїх представників [27]. Я не політик, але мені не зрозуміло, наприклад, звідки беруться кандидати в депутати Парламенту, міських та районних адміністрацій. Чому я мушу голосувати за політичну партію, якщо я не є членом жодної партії? Чому разом з кандидатами у списки потрапляють їх родичі, яких взагалі ніхто не знає? Чому ті ж самі депутати постійно варяться у політичному котлі? Я пам'ятаю, як в перші роки незалежності кандидати виступали в житлових конторах, навчальних закладах; зараз цього нема. Те ж саме робиться з демократією на місцевих рівнях – якщо раніше висувалося декілька претендентів на посади завідувача кафедри, декана, проректора, то зараз всі ці посади заповнюються за наказом ректора.

Мова. Багато суперечок щодо державної мови. Мій погляд на це – не треба боятися ані української, ані російської мови. Є дво- та багатомовні країни – Бельгія, Швейцарія, США, Канада, Фінляндія, де громадяни живуть в атмосфері толерантності до інших мов. Що стосується України, то розмови про мову носять суто політичний характер. Нам треба боятися суржика, коли в автобусі людина кричить: «Остановіть на слідуючій остановці!».

Здоров'я нації. Україна зазнає демографічну кризу – на 1000 одиниць населення припадає 11 народжень та 16,3 смертей [28].

Одними з основних причин високої смертності є алкоголізм, куріння, наркотики. Так, голова Харківської організації "Союз боротьби за народну тверезість" Світлана Силякова вважає, що хоча офіційно на обліку в медичних закладах перебувають до 1 млн хворих на хронічний алкоголізм, реальна кількість залежних у 8–10 разів більша [29]. Кількість пивних алкоголіків у країні за останні 10 років збільшилася удесятеро. Згідно з міжнародними стандартами, вимираючою вважається нація, яка вживає

понад 9 л чистого спирту на душу населення на рік. Середньостатистичний українець споживає 12 л. Щороку в Україні гине від алкоголю та наркотиків майже 380 тис. осіб, а понад 30% чоловіків не доживають до пенсійного віку. Окрім того, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, Україна стала лідером з-поміж 40 країн Європи за кількістю підлітків, які регулярно вживають алкоголь. Нині це роблять майже 40% дітей віком від 14 до 18 років. Зате по телебаченню кожна передача або спортивне змагання постійно перериваються рекламою горілчаних та пивних виробів.

В цілому, 41 % українців курять [30] та 100000 громадян помирають щорічно від хвороб, викликаних курінням [31]. На сьогоднішній день 57 % чоловіків та 10 % жінок є постійними курцями в додаток до 21 % та 7 % екс-курців відповідно [32].

Пропорції серед українських курців зростають від 54,8 % у 2001 р. до 66,8 % у 2005 р. [33]. Серед українських жінок захоплення курінням збільшується від 11,5 % у 2001 р. до 20,0 % у 2005 р. Чоловіки з обмеженою освітою складають групу найбільш активних курців. Жінки з освітою, особливо молоді та ті, що мешкають у великих містах, є найбільш активними споживачками тютюну.

Зменшення реальних цін на сигарети у 2001-2005 рр. можна вважати основним фактором, що сприяв стимулюванню куріння в Україні [34].

Вартий подиву той факт, що українські лікарі, які за своїми професійними обов'язками повинні брати активну участь в антитютюновій кампанії, курять самі: 13,9 % медиків курять в даний момент, а 21,6 % були у минулому курцями [35].

Близько 700 українських жінок були досліджені на предмет впливу куріння під час вагітності [36]. Було доведено, що куріння протягом вагітності асоціюється з плацентарною недостатністю, малою вагою новонароджених, гіпотрофією плоду, дисфазією тазостегнових суглобів. Куріння батька призводить до зменшення здатності до запліднення,

загрозу викидня, слабкий функціональний стан немовляти.

На перший погляд, є спроби Парламенту та Уряду України обмежити цю небезпечну звичку серед населення України. Можна відмітити Наказ від 24 червня 2005 року N 311 «Про затвердження Комплексного плану "Профілактика та подолання тютюнокуріння в Україні на 2005 - 2010 роки" [37]. Парламентом України прийнято Закон України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення [38].

Все добре у цих документах, але виконання всіх цих законів та наказів носить формальний характер; Україна на жаль продовжує займати одне з передових місць серед країн, де населення активно курить.

Дуже прикро, але найкращі представники нашої молоді – школярі та студенти – курять і не хочуть розуміти згубність цієї звички, повністю ігноруючи можливі наслідки у майбутньому. Можна погодитися з висновками вчених з Києво-Могилянської академії [33, 39-40], які стверджують, що “сприяння поширенню тютюну є суттєво більш ефективним, ніж спроби контролювати куріння в Україні”.

Звідки беруться всі наші проблеми? Як їх розв'язати? Хотів би запропонувати статтю Матвія Ганопольського в газеті «Московський комсомолец», де він аналізує, чому американські поліцейські не беруть хабарі [41]. Основна причина – страх загубити роботу на державу, яка гарантує йому заробіток на початку роботи, надбавку за подальші п'ять років, у тому числі за рахунок профспілок, надає медичне обслуговування в кращих медичних закладах йому та його родині, гарантовану пенсію через 20 років, а якщо продовжувати роботу, то довічну пенсію, яка може досягнути 65000 доларів на рік. Чи варто цьому поліцейському проміняти все це на вимагання ста доларів у водія з ризиком попастися?

В чому причина виникнення більшості українських проблем? З економічної точки зору, на мій погляд, проблеми виникають завдяки відсутності коштів, а їх бракує через нечесне ставлення посадовців до

своїх обов'язків та прагнення ухопити якомога більше. Звідси недостатній розвиток науки, освіти, медицини, мистецтва, збройних сил тощо. Щоб пояснити політичну точку зору, хотілося б привести висловлювання провідного українського історика професора Ярослава Грицака, який вважає, що Україні бракує стратегічного компромісу, «який би стосувався таких питань, як мова, історична пам'ять і зовнішні орієнтація»; на думку вченого, такі компроміси вимагають ще одної революції – інтелектуальної [42].

Література

1. Грущинська Н.М., 2009. Конкурентна позиція України в міжнародному поділі праці.
http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2009_28_1/statti/18.htm
http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2009_28_1/statti/18.htm
2. Україна, 14 жовтня 2009, 13:40. Бжезинський: якщо Україна не вистойть, Росія перетвориться на імперію. <http://tsn.ua/ukrayina/bzhezinskii-yakshcho-ukrayina-ne-vistoyit-rosiya-peretvoritsya-v-imperiyu.html>
3. Corruption Perception Index.
http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2009/cpi_2009_table
4. Рей М. Джонс. Академічна корупція в Україні
<http://www.ji-magazine.lviv.ua/ji-junior/N32-1/johns.htm>
5. Стан корупції в Україні. <http://hghltd.yandex.net/yandbtm?url=http://udscn.guds.gov.ua/files/Dosl/2.pdf>
6. Interview with long stay visitors to Ukraine “A Canadian Visitor's Look On Life In Ukraine” Interview taken by Oleg Lavrentyev
<http://www.discover-ua.com.ua/Read-About-Ukraine/Articles-by-DU-Community/Interview-with-long-stay-visitors-to-Ukraine.html>

7. Декларація про державний суверенітет України. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1990, N 31, ст.429.
<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-in/laws/main.cgi?nreg=55-12>
8. Трехстороннее заявление Президентов России, США и Украины // Российско-украинские отношения 1990-1997 гг. Сборник документов. - М.,1998. - С. 203-206.
9. Про експорт української зброї
<http://forum.milua.org/viewtopic.php?p=116130&sid=5ac3eb7062c49646e95b320b66259f6d>
- 10 . Kolchuga Passive Early Warning Radar
<http://www.globalsecurity.org/military/world/ukraine/kolchuga.htm>
11. Ship Seized by Somali Pirates Carrying 33 Russian Tanks
<http://www.foxnews.com/story/0,2933,428582,00.html>
12. Air Defense Force
<http://www.globalsecurity.org/military/world/ukraine/ppo.htm>
13. Вибухи у Новобогданівці: причини та наслідки.
<http://tsn.ua/ua/ukrayina/vibuhi-u-novobogdanivtsi-prichini-ta-naslidki.html>,
14. Трагедія в Артемовське (Донецька область) - "виноват стрелочник"? http://www.citynews.net.ua/10/252_1.html
15. Вибухи в Лозовій продовжуються. Пожежники чекають доки найбільший арсенал України догорить сам
<http://www.newsru.ua/ukraine/29aug2008/lozova.html>
16. Sknyliv airshow
disaster [http://en.wikipedia.org/wiki/Sknyliv_\(Ukraine\)_airshow_disaster](http://en.wikipedia.org/wiki/Sknyliv_(Ukraine)_airshow_disaster)
17. Ukrainians Likely Support Move Away From NATO, Gallup (April 2, 2010)
18. Black Sea Fleet. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea_Fleet.
19. Deal Struck on Gas, Black Sea Fleet. The Moscow Times (April 21, 2010)

20. Кшиштоф Зануссі: «Що є гірше, як повірити у власну неправду?»

Персонал Плюс. № 25 (228) 4 - 10 липня 2007 року.

<http://www.personal-plus.net/228/2242.html>

21. Short-term forecast of global inflation by the Countries and Consumers team. <http://blog.euromonitor.com/2010/06/special-report-shortterm-forecast-of-global-inflation.html>

22. The World Factbook on January 20, 2011.

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>].

23. Official level of unemployment in September falls by 0.1 percentage points to 1.9 percent, Kyiv Post (October 15, 2009).

24. Николай Мозговой. Какую музыку я в ресторанах заказываю? Тишину. Бульвар Гордона, август. 2010, № 32(276).

25. What is your impression of Ukraine? What do you know about this country?

<http://answers.yahoo.com/question/index?qid=20070202033937AAuWqA>

26. Демократия.

<http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82>

27. "Democracy Conference". Innertemple.org.uk.

http://www.innertemple.org.uk/index.php?option=com_content&view=article&id=250&Itemid=198. Retrieved 2010-08-22.

28. Health in Ukraine. http://en.wikipedia.org/wiki/Health_in_Ukraine

29. Алкоголізм в Україні стає епідемією. Коментарі. Вівторок, 24 Серпня 2010. <http://gazeta.ua/index.php?id=250230>

30. Tobacco in Ukraine: national survey of knowledge, attitudes and behaviour. A survey of Ukrainian population by Kiev International Institute of Sociology commissioned by the International Centre for Policy Studies. Kiev, 2005.

At: http://www.adic.org.ua/adic/reports/Tobacco_in_Ukraine_ENG.pdf

31. Peto R. Mortality from smoking in developed countries 1950-2000, 2nd ed. Oxford. Oxford University Clinical Trial Service Unit. At:
<http://www.ctsu.ox.ac.uk/~tobacco/>
32. Epidemiology of smoking in Ukraine, 2000/ A. B. Gilmore, M. McKee, M. Telishevskaya, R. Rose // *Preventive medicine*. —2001. —33(5). — P.453-61.
33. Andreeva Tatiana I; Krasovsky Konstantin S; Semenova Daria S Correlates of smoking initiation among young adults in Ukraine: a cross-sectional study. *BMC public health* (2007), 7(147), 106.
34. Andreeva T.I. Changes in smoking prevalence in Ukraine in 2001-5. Andreeva T.I., Krasovsky K.S.// *Tobacco control*. —2007. —16(3). —P. 202-6.
35. Squier C., Hesli V., Lowe J., Ponamorenko V., Medvedovskaya N. Tobacco use, cessation advice to patients and attitudes to tobacco control among physicians in Ukraine. *European journal of cancer prevention : the official journal of the European Cancer Prevention Organisation (ECP)* (2006), 15(5), 458-63.
36. Andreeva T.I., Gilpin E., Salyuk T.O., Krasovsky K. S., Dovbakh A.V. Smoking and its consequences in pregnant women in Ukraine.
At:
<http://siteresources.worldbank.org/healthnutritionandpopulation/Resources/281627-1095698140167/UkrainePregnantWomenSmokingFinal.pdf>
37. Complex Plan “Profilactics and overcoming smoking in Ukraine in 2005-2010” At: <http://med.com.ua/articles/27/565.html> .
38. Закон України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, N 52, ст.565).
<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2899-15>
39. Андреева Т.І. Нараженість населення України на дію навколишнього тютюнового диму та потенціал заходів щодо заборони куріння на робочих та в громадських місцях / Т.І.Андреева,

К.С.Красовський // Україна. Здоров'я нації. — 2007. — №3-4. — С. 191-197.

40. Красовський К.С. Глобальна тютюнова епідемія і протистояння їй в Україні / К. С. Красовський, Т. І. Андрєєва // Східноєвропейський журнал громадського здоров'я. — 2008. — № 4. — С.66-70.

41. М. Ганопольский. Полиция их нравов. Что тут обсуждать и выдумывать? Надо просто сделать так, как в Америке. МК в Украине. 18-24 августа 2010 г.

42. Грицак Ярослав. Що залишилося після помаранчевої революції? Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. — 31 ст.